

”At tale er at tale ud”

*Om K.E. Løgstrups teori om suveræne livsytringer – med særlig vægt på talens åbenhed – sat i
perspektiv af praksis i form af et feltarbejde*

Af Anne Brockenhuus-Schack

BA-projekt
Efterår 2010
Åbent Universitet
Vejleder: Søren Gosvig Olesen

1. Indledning

For en del år siden drøftede jeg med en god ven, hvilke redskaber vi – som er henholdsvis psykolog og journalist – anvendte professionelt. Vi blev enige om, at samtalen eller dialogen er forudsætningen for ærligheden i kontakten og afgørende for et gunstigt udfald af vort arbejde. Blot er der dén forskel, at hvor journalisten kun bruger relativt kort tid på et interview og gerne skal have 'hele sandheden', kan psykologen lade det være op til klienten, hvor mange seancer der skal til, og hvorvidt klienten ønsker at fortælle 'sandheden'. Senere stødte jeg på K.E. Løgstrups *suveræne livsytringer* – især *talens åbenhed*. På denne baggrund har jeg fundet det oplagt at sætte hans teori i relation til praksis i form af et minifeltarbejde, hvor jeg har interviewet en læge, en psykolog, en politimand og en dommer om, hvordan de anvender samtalen i deres arbejde. Det vil jeg gøre rede for i det følgende. For så vidt er der ikke tale om en kritisk analyse. Kun hvor praksis 'kolliderer' med teorien, vil der blive åbnet for spørgsmål til Løgstrups tekster. I modsætning til, hvad Løgstrup forbød sine studerende, vil min fremstilling rumme mange citater, fordi de tydeliggør de talrige nuancer, Løgstrup anvender i sin teori.

I første del af projektet redegøres for Løgstrups teori. Jeg vil stort set gå kronologisk frem og begynde med forudsætningen for livsytringerne, nemlig *Den etiske fordring* (1) fra 1956. I denne bog foretager Løgstrup med egne ord en fænomenologisk analyse. Han taler ikke om livsytringer som sådan, men han kommer gentagne gange ind på tillid, som han i senere værker udbygger til at være den vigtigste suveræne livsytring; forudsætningen for talens åbenhed.

2. Den etiske fordring

I indledningen til *Den etiske fordring* refererer Løgstrup den tyske teolog Friedrich Gogarten for, at ifølge Jesu forkyndelse afgøres den enkeltes forhold til Gud ingen andre steder end i den enkeltes forhold til et andet menneske. Disse ord gør Løgstrup til sine. For 'den gyldne regel' er den etiske fordring.

I den etiske fordring ligger, at "den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd" (1, p. 25), og citatet fortsætter:

”Det kan være meget lidt, en forbigående stemning, en oplagthed, man får til at visne, eller som man vækker, en lede man uddyber eller hæver. Men det kan også være forfærdende meget, så det simpelthen står til den enkelte, om den andens liv lykkes eller ej”.

Eller som Løgstrup udtrykker det på en lidt anden måde: ”Vi er hinandens verden og hinandens skæbne” (1, p. 26). Der er altså tale om et etisk møde mellem mennesker; etikken begynder så at sige ’fra neden’ i det konkrete møde, idet vi fra fødslen indgår i et skæbnefællesskab af individer. Dette fællesskab er for Løgstrup *før-kulturelt*.

2.1. Fordringen er udtalt

For Løgstrup ligger der i ethvert møde mellem mennesker en *udtalt* fordring, idet den ikke er grundet i et andet menneskes ønsker eller forventninger. Ifølge Løgstrup gives der ikke en særlig kristen etik eller særlige kristelige begrundede normer eller handlinger. Han går endog så vidt som, at for ham er fordringen udtalt eller tavs, fordi den er betinget af, at jeg bedre end den anden ved, hvad der er det bedste for ham. Hvis ikke det forholdt sig sådan, ville en indbyrdes kommunikation ende i ansvarsløst at gøre sig til den andens redskab eller med Immanuel Kant til et blot middel.

Men heri ligger, medgiver Løgstrup, også overgrebet på spring. Det kræver ansvar – eller med hans ord er man ”altid allerede ansvarlig” (1, p. 126), hvilket igen beror på en umiddelbarhed og derfor er ureflekteret:

”Til en fordret handling kommer det kun, om jeg glemmer, *hvorledes* jeg forholder mig til fordringen for alene at gå op i, *hvad* fordringen lyder på, og *hvad* den livsforståelse, den indeholder, går ud på ” (1, p. 181).

Interesserer vi os omvendt for handlingens bevæggrund, lammer det handlingen, fordi vi hermed (gen)optager overvejelsesprocessen.

2.2. Fordringen er radikal

Fordringens *radikalitet* ligger bl.a. i, at det er op til den enkelte, hvordan han i handlingen skal tage vare på den andens liv, uanset situationens omstændigheder. Det, der siges eller gøres, sker ikke for den enkeltes egen, men for den andens skyld. Den radikale fordring kommer, som tidligere nævnt, dog uden brugsanvisning:

”Nærmere anvisninger på, hvordan den andens liv, der er udleveret én, skal varetages, gives ikke. Den radikale fordring selv specificerer intet, det overlader den til den enkelte. Vel er det med ord og gerninger, at den anden skal tjenes, men med hvilke må den enkelte selv blive klar over fra situation til situation. Han er henvist til at få det at vide af sin egen uselvskhed og livsforståelse” (1, p. 69).

2.3. Fordringen er uopfyldelig

Men fordringen er også *uopfyldelig*. Løgstrup mener, at denne uopfyldelighed har to aspekter: På den ene side, at det er vor skyld, at vi ikke kan opfylde den, og på den anden, at det netop ikke er vor skyld, at vi ikke kan adlyde fordringen. Selv om de to aspekter teoretisk er uforenelige, er de ifølge Løgstrup begge lige rigtige, hvorfor vi skal lade dem ”blive stående i modsigelsen ved at overtage uopfyldeligheden som vor egen” (1, p. 193). En uopfyldelig fordring betinger, for at kunne godtages, at være sand. Og Løgstrup fortsætter:

”Den siger nemlig ikke blot, hvad et menneske *bør* gøre, men den siger også, hvem mennesket *er*” (1, p. 197).

2.4. Fordringen er eensidig

Denne ontologi afslører ifølge Løgstrup fordringens uopfyldelighed. Han, som både var teolog og filosof, mener, at tilliden ikke står til os, men er os givet. Skænket af Gud, som har givet os livet. Heri består fordringens *eensidighed*, der ifølge Løgstrup ”indeholder en ontologi, en fundamental og konstitutiv bestemmelse af væren” (1, fodnote, p. 198). Da livet er en gave, er der ikke basis for at rejse modfordring til en anden. Løgstrup har derfor, som tidligere nævnt, en teologisk indfaldsvinkel til spørgsmålet om den etiske fordring. I

det følgende vil jeg dog tillade mig i store træk at se bort fra den teologiske overbygning på Løgstrups teori og alene uddrage en sekulær, etisk og humanistisk forståelse heraf.

3. Talen hviler på tillid

Talen hviler på den naturlige tillid, vi møder et andet menneske med. Tillid er ”netop den, uden hvilken ingen af os overhovedet kan være til” (1, p. 162).

Tilliden betinger, skriver han, at vi på forhånd aldrig tror, at et menneske lyver. Det gør vi først, når vi griber ham i en løgn. I vor tillid udleverer og blottes vi os selv, og vi reagerer meget negativt, når vor tillid misbruges.

”Ytringen, af hvilken art den end er, talende eller tavs, sker under den forudsætning, at den anden opfylder vor forventning” (1, p. 19).

I samtalen stilles der en bestemt fordring til den anden, der ikke drejer sig om at få svar eller om selve karakteren af talens indhold, men alene ligger i at den talende ’er’ i talens forhold til den anden. Løgstrup anvender følgende metafor:

”At der anslås en bestemt tone, i hvilken den, der taler, så at sige går ud af sig selv for nu at eksistere i talens forhold til den anden. Hvorfor fordringen – uudtalt – går ud på, at der tages imod én selv ved at ens tone tages op. Ikke at høre eller ikke at ville høre ens anslåede tone betyder derfor, at ens selv overses, for så vidt det er én selv, der har vovet sig frem i den” (1, p. 24).

3.1. Kommunikationens selvudlevering

Sker det ikke, bliver ytringen forgæves og måske meningsløs. Man har blottet sig, har vovet sig frem for at blive imødekommet og er ikke blevet det. Der er således ifølge Løgstrup en ”selvudlevering i al kommunikation” (1, p. 21).

3.2. Fuldbyrnelsen til forskel

Før jeg gør nærmere rede for de suveræne livsytringer, vil jeg kort opholde mig ved Løgstrups egen adskillelse mellem den etiske fordring og disse ytringer. Det fremgår af en indsigelse dr. theol. Ole Jensen er kommet med (bragt i *Studenterkredsens jubilæumsnummer*, 1967, gengivet i hans *Sårbar usårlighed*, Gyldendal, 1994) om *fuldbyrnelsen*, og som er medtaget i Løgstrups *Opgør med Kierkegaard* (2) fra 1967. Herom skriver Løgstrup:

”Thi nok er det de suveræne livsytringer og deres gerninger, der fordres, men der er ”akkurat fuldbyrnelsen til forskel” mellem den etiske fordring og de suveræne livsytringer. Fordringen er uopfyldelig, den suveræne livsytring frembringes ikke af viljens anstrengelse med at lyde fordringen. Den suveræne livsytring fuldbyrdes derimod, men spontant, uden at være fordret. Fordringen melder sig, når den suveræne livsytring udebliver – men avler den ikke; fordringen fordrer derfor at blive overflødig. Fordringen korresponderer med synden. Den suveræne livsytring med friheden” (2, p. 114).

Med ’synd’ mener Løgstrup en ’undladessynd’, når vi netop ikke følger de suveræne livsytringer, og ’frihed’ mener han, vi opnår, når de suveræne livsytringer fuldbyrdes. Jeg håber i det følgende at kunne tydeliggøre dette med fuldbyrnelsen (se afsnit 4).

Ekskurs: Løgstrup bruger mange betegnelser for livsytringerne. De kan enten stå alene, kaldes spontane eller suveræne osv. Jeg har valgt at kalde dem suveræne. Begrebet suveræne livsytringer er Løgstrups opfindelse. Et øjeblik var jeg i tvivl pga. en reference til Søren Kierkegaard (*Kierkegaards Samlede Værker* (som de hed på daværende tidspunkt) XII p. 416), hvor Løgstrup skriver, at

”når det der skal afdøes fra ved siden af selvisheden også er livsytringer, uden hvilke et liv i de naturfødte og kulturelt udformede fællesskaber overhovedet ikke kan bestå, såsom menneskelig tillid og jordiske håb” (2, p. 59).

Men i det pågældende værk af Kierkegaard, *Til Selvprøvelse Samtiden anbefalet* (Søren Kierkegaard *Samlede Skrifter*, udkommet i bd. 13, *Gad*, København 2009, p. 98 ff.), hedder det:

”Elskov er just en af de stærkeste og dybeste Ytringer af Selvished”.

Således nævner Kierkegaard kun 'ytringer' og ikke 'livsytringer'. Livsytringer er derimod en gængs betegnelse i såvel biologien som i litteraturen og er bl.a. anvendt af forfatteren Henrik Pontoppidan m.fl., men når de bliver suveræne, er de helt Løgstrups egne.

4. De kredsende og suveræne livsytringer

Løgstrup skelner mellem to slags fænomener, som han kalder henholdsvis de tvungne/kredsende livsytringer, der låser fast og slutter os inde, og de suveræne livsytringer. Allerede i *Den etiske fordring* nævner han i en fodnote (1, p. 45) hadet som kredsende – en tvangstanke. Men det kommer han tilsyneladende ikke ind på i sine senere værker. I *Opgør med Kierkegaard* nævner han tre andre, nemlig fornærmelse, skinsyge og misundelse. Dem vil jeg lade ligge og i stedet koncentrere mig om de suveræne livsytringer, hvor han her nævner barmhjertighed, men også den tillid, som han allerede har været inde på i *Den etiske fordring*.

De spontane livsytringer er uden bagtanke og går forud for moral og pligt, fordi de er stærkere end viljen. Løgstrups syn på viljen – eller det at ville – vender jeg tilbage til i afsnit 4.5. Dog er det alligevel viljen til at yde hjælp til den nødstedte, der gør barmhjertigheden suveræn. Indholdet får den suveræne livsytring af situationen og relationer til det andet menneske, der igen er betinget af situationens og relationens aktuelle omstændigheder og historie. Men her tager Løgstrup et forbehold:

”Livsytringen kan ikke anvendes (...) kun *fuldbyrdes* (min kursivering), idet jeg realiserer mig selv i den. Og det kommer af at den er suveræn. Den lægger ikke situationen fast, men bringer den i skred, forvandler den, hvorfor personen hele tiden må spille sig selv ind” (2, p. 95).

Heri ligger dén uddybning af fuldbyrdelsen, som Ole Jensen tidligere er refereret for. For de gerninger, vi gør i fordringens navn, sker ved fuldbyrdelse af de suveræne livsytringer. Men det kan kun ske spontant – altså uden at være fordret. Fordringen kommer så at sige altid for sent. Var den kommet før, ville den være overflødig, og heri ligger dens radikalitet. Den etiske fordring fordrer at 'overflødigøre' sig selv, fordi de suveræne livsytringer

skulle have gjort arbejdet uopfordret. Således får den etiske fordring os til at handle, som de suveræne livsytringer ellers ville have gjort.

Mens de kredsende tanker og følelser er selvforstærkende og plagsomme og gør mennesket til en funktion af situationen, er situationen ved de suveræne livsytringer derimod en funktion af mennesket. Og Løgstrup fortsætter:

”Vi skaber situationen om i tilliden, i barmhjertigheden, i talens åbenhed” (2, p. 95).

Dette er første gang, at Løgstrup nævner begrebet ’talens åbenhed’.

4.1. Definitiv og spontan

Løgstrup nuancerer billedet af den suveræne livsytring ved at tilføje, at den både er *definitiv* og *spontan*. Det spontane ligger bl.a. i, at livsytringen ikke er en ydelse, men noget der ’sker’ af egen drift, af sig selv. Ligeledes er det definitive noget uafhængigt af mig:

”Nok er livsytringen min, men ikke sådan at det er mig, der giver den dens definitive art. Nok er min tale min, og nok står det til mig, om jeg vil være åben i min tale, men det er ikke mig, der har sørget for, at det definitive ved talen er dens åbenhed. Fører jeg den anden bag lyset eller reserverer jeg mig, sætter jeg mig imod det definitive, der er ved talen før og uafhængig af mig” (2, p. 97).

4.2. Ingen købslåning

Vi kan ikke eksperimentere med eller neutralisere de suveræne livsytringer. Vi kan kun enten vælge at opfylde det definitive, som ligger i dem, eller svigte det definitive, mener Løgstrup. Senere hedder det, at man ikke kan købslå med de krav, de har på én. Og han fortsætter:

”Da de suveræne livsytringer gør krav på individet, krav som der ikke kan forhandles om, eftersom livsytringerne er definitive og ikke lader sig moderere, er individet allerede i dets umiddelbare sammenhæng med omverdenen stillet under en radikal fordring” (2, p. 116).

Men – føjer Løgstrup senere til, så kan den enkeltes forhold til denne fordring ikke aflæses på hans ord og gerninger.

”Det er lukket land” (2, p. 145).

Livsytringer som tillid, barmhjertighed og oprigtighed stiller ifølge ham ingen krav til os ”eftersom fuldbyrdelsen af dem kommer os selv til gode” (2, p. 111). Løgstrup går endog så langt som at sige, at eksistensens frihed består af de suveræne livsytringer, der sætter sig igennem.

”Den suveræne livsytring er der på forhånd, dens fuldbyrdelse kommer bag på viljen” (2, p. 112).

Og det hedder senere:

”At vi ikke kan hindre de suveræne livsytringer i at bryde igennem og fuldbyrde sig” (2, p. 114).

4.3. Præ-moralske

Moralsk bliver situationen, når de suveræne livsytringer udebliver, de ”er i deres spontanitet præ-moralske” (2, p. 123). Moral er ifølge Løgstrup til som erstatningsmotiver til erstatningshandlinger, fordi de suveræne livsytringer i deres målrettedhed udebliver eller kvæles. De anviser – som for den etiske fordring – ikke gerninger, men er brændstof for, hvad der skal siges og gøres; formålet er at bringe situationen i skred. Normer derimod er kulturafhængige, mener Løgstrup.

Igen og igen har filosofien ifølge ham beskæftiget sig med de etiske prædikater som ’god’, ’ond’, ’rigtig’ og ’forkert’ samt de deontologiske ord som ’pligt’ og ’bør’.

”Men alle de indholdsfulde og descriptive måder at være til på, der er af etisk karakter – tillid, mistillid, sandfærdighed, løgnagtighed, tapperhed, fejhed, grusomhed, sagtomdighed, hovenhed, barmhjertighed osv. osv. – har været ladet udenfor”, skriver han i *Norm og spontaneitet* (3) fra 1972.

Ved alene at beskæftige sig med prædikaterne frem for fænomenerne sker der en skævvridning af problemstillingen. Eksempelvis er det positive i tillid og det negative i mistillid alene noget, der hører fænomenerne til. Og fænomenerne er ifølge Løgstrup før-sproglige.

Flere steder i sine værker skelner Løgstrup mellem tre etiske traditioner: Den teleologiske, den deontologiske samt den ontologiske, hvor han er fortaler for den sidstnævnte.

4.4. Tilbagevenden til temaer

Gentagne gange i sit forfatterskab vender Løgstrup tilbage til de samme temaer som gentagelser, uddybninger – og skønsomt modsigelser, hvilket sidste jeg her ikke vil komme ind på. Gentagelser vil derfor også komme til at præge min fremstilling – dog i håbet om at denne redundans er med til at fremme forståelsen.

For at holde kronologien vil jeg gribe et år tilbage, til 1971, hvor han atter tager bl.a. den etiske fordring op i *Etiske begreber og problemer* (4). Fordringen brydes ”som gennem prismer af alle de forskellige og egenartede relationer, hvori vi står til hinanden” (4, p. 211), og som fordringen får sit indhold af. Han finder også, at selve kærlighedsbuddet ”er legemliggjort i et hvilket som helst møde mellem mennesker” (4, p. 213), og dets udspring er ”den anvisthed på hinanden, der hører til vor tilværelses indretning” (4, p. 213). Men også at de suveræne livsytringer avler nye muligheder både for den anden og en selv. Slår vi af på dem, slår de øjeblikkelig om i deres modsætning. De skal ikke begrundes, undskyldes eller forklares, ”de hviler i sig selv” (4, p. 213). Om tillid skriver han, at det er en ”mulighedsvedligeholdende mulighed” (4, p. 214), mens mistillid er en mulighedsophævede mulighed.

Atter kommer han ind på etiske regler og normer, som han mener kun kan anvendes, ikke realiseres. Dertil er de for abstrakte. Kun på allerede forefundne situationer og handlinger kan regler og normer anvendes, hvor de har opnået ”formuleringens fasthed” (4, p. 222), hvorimod de suveræne livsytringer, som nævnt, ikke lader sig anvende, kun fuldbyrde.

”Moralregler er sikringer, vi griber til, når det direkte forhold glipper” (4, p. 226).

Ifølge Løgstrup er tillid ikke en teleologisk eller deontologisk bestemt livsytring. For før der er tale om pligt, kaldes der på livsytringen. Først når den svigter, bliver der – som den etiske fordring – brug for pligten. Når Løgstrup kalder tilliden åben, skyldes det, at den primært er betinget af, hvad andre under os, og hvad de lader os blive en del af.

”Tilliden lader sig ikke udrydde, den er så sejt, at man ligefrem skal af med livet for at blive af med tilliden” (4, p. 220).

4.5. At ville

”At ville er ikke at vælge, men at have valgt” (4, p. 243).

Ifølge Løgstrup er vilje en stræben, der har lagt valget bag sig, fordi det at ville noget bestemt. Han finder det således sprogligt ulogisk at tale om egen fri vilje, da det indebærer, at viljen kan tvinges, hvilket den ikke kan. Ved at ville noget har man forladt stedet at være frit stillet. Løgstrup mener således, at man skal være skeptisk over for en filosofisk og teologisk terminologi, og at det er en fejl at gøre viljen til en ”vælge-evne” (4, p. 245). Den faktiske vilje skabes ved modsætninger mellem det, den vil og den modstand, som den udfordrer. Modsat den ’fri’ vilje som absolut intet vil, mener han.

”Tvinges til at ville er der ikke noget, der hedder. Derimod kan et menneske tvinges til at handle” (4, p. 249).

5. Talens åbenhed

Et eksempel på talens åbenhed får vi allerede i kapitel 1 i Løgstrups *Norm og spontaneitet*. Her fortæller han om en episode under krigen, hvor han som modstandsmand i 1944 gik under jorden. I det følgende delvist gengivet fra såvel Løgstrups egen hånd som fra Ole Jensens *Historien om K.E. Løgstrup* (5):

Løgstrup var taget til Fyn, og imens blev hans kone Rosemarie en tidlig morgen opsøgt af to Gestapomænd – good cop and bad cop: Den ene grim og brutal, den anden, der bagateliserer situationen, har et vindende væsen og er luttet venlighed og imødekommenhed. Ro-

semarie Løgstrup ved, at sidstnævntes charmerende facon kun tjener til at få hendes tunge på gled, og at hun og hendes mand er i fare.

”Til trods for det – og det er næsten det mærkeligste ved det hele – må hun hele tiden tage sig i en tilbøjelighed til at komme på talefod med manden, som om han måtte kunne bringes fra sit destruktive forehavende til menneskelig indsigt og fornuft” (3, p. 17).

Hvorfor, spørger Løgstrup og fortsætter:

”Det er den elementære og definitive ejendommelighed, der er ved al tale som spontan livsytring, dens åbenhed. At tale er at tale ud. Det er ikke noget, som den enkelte gør talen til, det er den i forvejen, så at sige som anonym livsytring. Det er dens suverænit, som vi giver os ind under i samme øjeblik vi giver os til at tale” (3, p. 17).

Løgstrup kalder det for nærmest naturstridigt ikke at tale ud.

”Den suveræne livsytring kommer os i forkøbet, vi gribes af den. Deri består spontaniteten (...) Elementære og definitive, som de livsytringer nu engang er, bærer de et hvert samvær, normalt” (3, p. 17 ff.).

Med lidt andre ord er han inde på det samme i *Etiske begreber og problemer*, hvor man skriver, at man med talen kommer i konflikt med kravet om oprigtighed, der netop ligger i hele talens væsen:

”Hvad talen giver, forlanger den, nemlig åbenhed, og det gør den som den på én gang anonyme og personlige livsytring den nu engang er” (4, p. 214).

Tidligere har han været inde på noget tilsvarende. I *Opgør med Kierkegaard* kommer han med et eksempel på en ødelægger, der søger at vinde os for sig, men samtidig ved vi, at han gør brug af alle midler og ikke er til at stole på. Og Løgstrup fortsætter:

”Ansigt til ansigt med ødelæggeren opdager vi da, hvor vi skal tage os sammen for at reservere os. Tanken om, at vi ved at tale ud om tingene må kunne bringe ødelæggeren fra hans destruktive forehavende, melder sig hele tiden (...) Men hvorfor er tanken så stædig, hvorfor må vi til den grad tage os sammen for at holde igen, og hvorfor op-

leves det som intet mindre end naturstridigt? Fordi vi går imod det i selve talen indeholdte krav om åbenhed” (2, p. 97).

5.1. Den gyldne regel

Han mener ikke, at sindelag og handlingsresultat lader sig skille ved den suveræne livsytring – netop pga. dens spontanitet. De er motiveret af det handlingsresultat, vi ønsker. Udebliver den suveræne livsytring, medfører det ikke nødvendigvis, at handlingen opgives; den bliver så ’blot’ fordret. Og denne fordring er, som tidligere nævnt, radikal og har iboende ’den gyldne regel’: ”Derfor, alt hvad I vil, at menneskene skal gøre mod jer, skal I gøre mod dem” (Mattæus-evangeliet, 7,12). For det er atter i det umiddelbare forhold mellem to personer, at de suveræne livsytringer fuldbyrdes. Denne gensidighed vender han gentagne gange tilbage til. Eller som han skriver:

”For interdependensen er der intet pusterum” (3, p. 117).

Men ikke nok med det, for Løgstrup mener også, at den gyldne regel ”appellerer til vor fantasi” (4, p. 234) om at sætte os i den andens sted. Det Løgstrup kalder for ”rolleombytning” (4, p. 234).

5.2. Tillid kan være farlig

Livsytringerne er allerede i deres udgangspunkt enten moralske eller umoralske; de bliver det ikke først takket være principper. De kan heller ikke trænes som karaktertræk eller dyder. Og de er ikke nødvendigvis altid positive. Tillid kan således være farlig, som vi så det med talens åbenhed i eksemplet med Rosemarie Løgstrup. Det kan derfor i yderste fald være etisk forsvarligt at suspendere eksempelvis oprigtigheden. Hvordan fænomenerne vægtes afgøres ikke i vor vurdering eller annektering af dem:

”De har overtaget mig, før jeg har overtaget dem. De har givet mig at forstå, hvad der er godt og ondt, før jeg tager stilling til det og vurderer det. Det er grunden til at kalde de positive livsytringer suveræne” (3, p. 48).

Dog – at betragte et i sig selv godt fænomen negativt i en given situation ophæver ikke, at fænomenet – livsytringen – i sig selv er godt. Vi kan ikke sætte livsytringerne ud af kraft og ikke gøre dem etisk indifferente. Og Løgstrup fortsætter:

”Det ejendommelige for de fænomener er altså, at til trods for at de kun er til i vor fuldbyrdelse af dem, har de ikke desto mindre krav på os” (3, p. 50).

Men handlingens mening er aldrig min, men betinget af den verden, hvori handlingen foregår, og som jeg lever i. Her er Løgstrup atter inde på det kulturelle fællesskab.

5.3. Før-etiske

De allerfleste af vore livsytringer er sammensatte og udmærker sig ved en høj grad af kompleksitet, mener Løgstrup. Han har tidligere været inde på, at de suveræne livsytringer er præ-moralske (jf. afsnit 4.3, p. 8), men Løgstrup kalder dem også for *før-etiske* fænomener. Således er al tale etisk netop pga. den iboende åbenhed. Men gøres etikken til norm, falder livsytringerne uden for etikken, hævder han senere (og her bryder jeg kronologien) i *System og symbol* (6) fra 1982.

I Løgstrups *Skabelse og tilintetgørelse, religionsfilosofiske betragtninger* (7) fra 1976 gentager han, at livsytringen ikke er vor og udbygger det med, at når vi alligevel overtager den, går den til grunde. Samtidig skelner han mellem livsytringen og den adfærd, som den giver sig udslag i. For nok er livsytringen ubetinget, men dens adfærd er betinget af situationen og dens omstændigheder.

Senere i *System og symbol* kommer han også ind på, at adfærden og handlingen aldrig alene er bestemt af livsytringen. Men også at det er udelukket at påberåbe sig livsytringen, selv om den muligvis bærer handlingen:

”En livsytring fuldbyrder sig nu engang aldrig situationsløst; altid befinder et menneske sig i en situation, hvis omstændigheder betinger den handling, som livsytringen fuldbyrder sig i (...) Livsytringen lægger ikke adfærden fast, dikterer ikke handlingen, og den udelukker ikke rationelle overvejelser eller skøn, den tværtimod forlanger dem” (5, p. 110 ff.).

5.4. Skjult før krisen

Han beskriver også, at i modsætning til de kredsende livsytringer, der åbent og erkendt beslaglægger os, er de spontane livsytringer *skjulte*, vi ved ikke af dem. Dette skal søges i, at vi er alt for optaget af det overfladiske, af dagen og vejen, af hvad vi sætter os for og skal udrette. De overses til fordel for det indhold, som situationen lægger i dem. For at erkende livsytringerne kræver det et brud:

”For at blive sig livsytringen bevidst skal der krise, kollision og konflikt til (...) Åbenheden viser sig at være det skjulte grundlag for vort handlingsliv. Det bliver vi klare over i krisesituationen, hvor grundlaget tages væk under fødderne på os. Vi opdager det først, når det er blevet væk” (7, p. 105 ff.).

5.5. Ubetingetheden

Løgstrup kalder, som tidligere nævnt, de spontane livsytringer for etiske, men de er samtidig også *ubetingede*:

”Ubetingetheden viser sig i den kendsgerning, at så snart livsytringen skal tjene et andet formål end sit eget, forsvinder den eller forvandles til det modsatte af sig selv. I kraft af denne forsvinden eller forvanskning konstateres ubetingetheden empirisk. Ubetingetheden består i at forbyde enhver bagtanke” (7, p. 107).

Svigtes denne ubetingethed bliver det til normens *bør*. Det er på denne baggrund, at de spontane livsytringer forbyder at blive retfærdiggjort:

”I samme øjeblik vi søger at begrunde dem, gør vi dem betingede af det som vi begrundet dem med, og de er på stedet fordærvede. Vi har gjort dem til middel for et andet formål end deres eget, nemlig til middel for det formål der er til stede i retfærdiggørelsen”(6, p. 107).

Tidligere har jeg beskrevet, hvordan normens ’bør’ opstår i en krisesituation, der skyldes konfrontationen med livsytringens ubetingethed. ”Af den grund”, skriver Løgstrup ”er vi afskåret fra at tage det etiske bør tilbage” (7, p. 115).

5.6. Før-individuel og latent

Løgstrup afviser, at talen får sin åbenhed fra vor oprigtighed. Tværtimod:

”Den individuelle oprigtighed grunder i en åbenhed ved talen som *før-individuel* (min kursivering) livsytring. Det viser sig i, at lige meget hvor uoprigtige vi er, melder talens åbenhed sig som et krav vi sidder overhørig, og som vi for det meste ved, at vi sidder overhørig. Ikke kun vi har med vore emner og vore hensigter noget for med talen, men talen har også noget for med os, med den åbenhed som den på én gang giver og forlanger” (7, p. 115).

For uoprigtige kan vi kun være pga. netop talens åbenhed. Vi kan kun lyve ved forstillelse – ved talens åbenhed, der aldrig kan elimineres.

”Livsytringen har sit at udrette, og for at kunne det må den være *latent* (min kursivering)” (7, p. 116).

6. Feltarbejde

Efter således at have gjort rede for Løgstrups teori om de suveræne livsytringer og deres forudsætning, den etiske fordring, vil jeg vende mig mod praksis. Det følgende er en opsamling af en række interview med fagfolk, der alle gør brug af samtalen i deres arbejde. Med rette kunne jeg have peget på andre professioner som eksempelvis forsvarsadvokaten, sygeplejersken, præsten og socialrådgiveren, men jeg mener, at de professioner, jeg har valgt, giver et tilstrækkeligt dækkende billede. Jeg har stillet dem de samme spørgsmål på baggrund af Løgstrups tekster, og her viderebringes svarene i kondenseret form.

Da det er et meget stort materiale, vil der være tale om en blanding af direkte citater og refererende sætninger. Ikke nødvendigvis alle svarer på hvert enkelt spørgsmål; oftest fordi svaret er indgået i en tidligere besvarelse. Svarene falder i den rækkefølge, de er blevet givet. Inden interviewene blev de interviewede tilsendt den første halvanden side af Løgstrups *Norm og Spontanitet* om Rosemarie Løgstrups møde med Gestapofolkene (der danner baggrund for spørgsmål 6.12), fordi det er det tydeligste udtryk for Løgstrups teori om talens åbenhed.

6.1 Hvordan anvender du samtalen i dit arbejde?

Lægen: Det er et medmenneskeligt møde, der er meget ligeværdigt. Den medicinske del er mere styret, efterfulgt af dialogen, der bliver mere instrumentel, hvad den ikke var i begyndelsen. Derefter tager samtalen form af dialog. Det resultat, der opnås, er til forhandling. Det 'informerede samtykke' skal sikres. "Dialogen bliver til et partnerskab. Det er sjældent vi har hele sandheden, for i sidste ende sidder patienten alene med sandheden".

Dommeren: "Jeg skal lytte, notere og holde kæft – hvilket ikke altid lykkes. Dommere spørger ret meget, og det er forkert. Det gør jeg også". I princippet er der kun tale om opklarende spørgsmål for at sikre, at dommeren har forstået det sagte. "Men man kan altid bruge trumfen som dommer, at nu *skal* der noget på bordet!".

Politimanden: "Hvis man står med en kriminel, ligger udfordringen i, om der er sammenhæng mellem gerningen og loven. Er der det, skal han dømmes".

Psykologen: "Det er hele værktøjet! Jeg kalder det dialog. Jeg lægger noget frem til bearbejdelse for at få noget tilbage. Det er dér, jeg får mine informationer". Psykologen tror, at hans klienter gør sig umage for at sige sandheden. "Min opgave er at få en anden historie, få den redigeret og nuanceret. For jo mere pressede klienterne er, jo mere rigid er historien".

6.2 Du vil oftest være i den lyttende position – hvilken effekt har det?

Lægen: Det fratager ham ikke at skulle være den styrende og få så megen viden som muligt. "Du skal vise patienten, at du faktisk hører efter". For i så fald vil patienten, der sidder inde med mange flere vigtige oplysninger, gerne fortælle mere. "Da jeg blev færdig som mediciner i 1976, skulle man kun stille lukkede spørgsmål, der kunne besvares med ja eller nej. For de åbne tager tid. Undersøgelser viser, at det tager patienten 33 sekunder at fortælle det vigtigste – men lægen afbryder efter 18 sekunder. Læger hævder, at de ikke har tid, men det er kun 15 sekunder, det drejer sig om!".

Politimanden: Skal både være lyttende og spørgende, og skal vurdere sagens beviser og vidner. "Hvis det står lige op i luften, er det den rigtige, vi har fat i. Hvis der er tvivl, må vi

undersøge sagen”. Det, der skal tages stilling til, er, hvad der er foregået, og hvad der er sagt. Og så endeligt: Er det kriminelt?

Psykologen: ”Jeg lytter, men ikke ud i det tomme rum. Så er jeg stille og skaber refleksioner hos den anden. Pauser har en enorm betydning!”. Men det kan også være spørgsmål, der gør, at klienten kan se noget andet. ”Det kræver en stor nysgerrighed at være psykolog, og det er gaven i den gode dialog. Det vigtigste ud over nysgerrigheden er ikke, at jeg påtager mig en omsorgsrolle, men udviser respekt for den andens opfattelse af verden. At jeg ser det andet menneske”.

6.3 Eller er dialog en forudsætning for din arbejdsmæssige kontakt til den anden? Og da på hvilken måde?

Dommeren: ”Det er sjældent, at tiltalte ikke vil udtale sig. Eller som forsvarsadvokaten Carl Madsen sagde: ’Hvis du holder kæft, skal jeg nok få dig frikendt’. Men det kræver kolossal selvbeherskelse og dristighed. For går det galt, dømmes du uden formildende omstændigheder. Det kan man kun, hvis man har forberedt sig åndeligt, tilhører et korps, et religiøst eller politisk fællesskab. Det er den naive optimisme, der gør at folk dømmes. De der hele tiden fortæller nye historier – helt modsat Sokrates, der altid sagde det samme. Dér, hvor du lytter, er dér, hvor der er selvmodsigelser eller forhold, der allerede er oplyst i sagen”.

Politimanden: ”Der er tale om et asymmetrisk forløb, da jeg styrer samtalen”. Da det er en afhøring, er det ham, der stiller spørgsmålene, og så er det op til arrestanten at svare. Ifølge retsplejeloven har denne ikke pligt til at svare. Ofte indledes afhøringen med en enetale fra politimanden, om hvad sigtelsen går ud på.

6.4 Hvilken betydning har tidsfaktoren i samtaleforløbet?

Lægen: ”Stor betydning”.

Dommeren: ”Domstolene er måske det eneste sted, hvor tiden er ubegrænset”. Dommeren bestemmer helt, hvad han vil. ”Vi skal give parterne den tid, de skal bruge, gøre os færdi-

ge, og det skal jo hænge sammen. Den gode dommer bliver ikke utålmodig – kun mere nysgerrig”.

Politimanden: ”Normalt er der god tid – dog er der frister ved varetægtsfængling. Hvis det drejer sig om f.eks. indbrudstyveri, og kriminaliteten erkendes, kan der opstå en ny situation: Så kan det dreje sig om en omsorgssamtale. Hvis det er en misbruger, kan jeg anbefale behandling eller være med til at skaffe pågældende i arbejde eller uddannelse. Så skifter samtalen karakter”.

Psykologen: Stiller uret til 45 minutter. ”Det er vigtigt med en fast ramme, for det er klientens sikkerhed. Og jeg har oplevet, at der først kom hul på bylden i det 44. minut. Så kan det tages op i næste session”.

6.5 Løgstrup hævder, ”at den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd”. Hvad siger det dig?

Lægen: ”Nu har jeg læst Løgstrup i de seneste 40 år og kan ikke svare som neutral læge. For ifølge Løgstrup er mennesker grundlæggende afhængige af hinanden, og man er forpligtet på den anden. Det er en tillidserklæring, der gør en sårbar. Og det gør, at vi skal håndtere det på en ordentlig måde i den andens interesse”.

Dommeren: ”For en dommer er det en dyb sandhed: Jeg griber ind i den andens liv i tvister, der ikke har kunnet finde deres løsning på anden vis. En dom har en vinder og en taber – det er ingen *win-win*-situation”.

Politimanden: Mener også, at Løgstrup har ret. ”Jeg skal jo sørge for bl.a. frihedsberøvelse. Men også håndhæve en vis form for etik da jeg skal jagte gerninger og ikke loven. Her forventes en professionalisme. Men vi er kun mennesker. Og jeg er da ikke upåvirket af, om det er nogen, som kun har besat et hus, eller om de også har smidt brosten efter mig”.

Psykologen: ”Det er hele grundlaget for mig arbejde. Mit credo. Klienten forsøger at gøre sig umage, og dér må jeg møde hende”.

6.6 Hviler talen på tillid?

Her vil jeg gerne indskyde et forbehold: Kan man spørge om det? For tillid skal forstås transcendentalt og ikke psykologisk. For Løgstrup betyder det, at et udsagn normalt står til troende, og der skal noget særligt til, for at de ikke gør det.

Lægen: ”Det er jeg usikker på. Hvis livsytringerne er suveræne, kan den ene vel ikke hvile på den anden, den ene ikke være vigtigere end den anden – de må være ligeværdige. Der kan ikke laves hierarkier. Talens åbenhed ville ikke være der uden tillid”.

Dommeren: ”Ja! Har man det modsatte udgangspunkt, hviler det på falsk prestige: ’Han skal ikke tro, at han kan bilde mig noget ind’. Den tiltalte skal også opleve, at jeg tror på noget af det, han har sagt. Det, jeg dikterer til retsreferatet, skal han kunne genkende. Han får på den måde en kvittering på sit budskab”.

Politimanden: ”Nej, det gør den ikke. Jeg har ikke tillid til personen, før han erkender. Det værste er at afhøre kvinder. De vil aldrig indrømme, at de f.eks. har stjålet noget i en forretning. ’For det gør man ikke som pige”.

Psykologen: ”Ja, og den skaber den – via sproget”.

6.7 Kræver den åbne tale ansvar?

Lægen: ”Ja, talen er et magtforhold. Men vi har lægeløftet, tavshedspligt og et personligt, etisk ansvar. Bl.a. ansvaret for ikke at bryde ind i det private rum, hvis det ikke er det, sagen drejer sig om. For så bliver det et overgreb”. For ham som læge drejer det sig om finfølelse, ansvar og opmærksomhed. For patienten om ansvar for at få fortalt det vigtige – men det er op til patienten at bestemme, hvad han vil sige.

Dommeren: ”Ja, den, der taler, skal vove pelsen og sige sandheden. Det er ansvarstungt. Men det er hans ret at lyve”.

Politimanden: ”Ja, jeg må tage ansvar for min del – at det hele foregår ordentlig og redeligt og kunne skille gerningsindholdet fra paragrafferne. Om jeg kan lide eller ikke lide den pågældende burde ikke have nogen indflydelse på samtalen”.

Psykologen: ”Ja, da. I høj grad. Det er et væsentligt ansvar at holde fast i, hvad den anden har gjort og forsøger at sige. Jeg ser det meget som, at jeg spejler det, den anden siger og får hende til at se det i acceptabel form. Det kan godt være hårdt for hende. Så må jeg aldrig skubbe klienten, men så at sige holde hende om skulderen i et fælles projekt”.

6.8 Er talens åbenhed en blottelse?

Lægen: ”Ja, du bliver pludselig afhængig af den anden. Det at tale er en blottelse, hvor den anden får en viden, der gør en sårbar over for angreb”.

Dommeren: ”Ja, det kræver mod”.

Politimanden: ”For den kriminelle. Men jeg kan vide noget, som den pågældende ikke ved, og afgive det i passende doser. Eksempelvis hvis der er en medgerningsmand, som jeg allerede har afhørt. En afhøring er også et spil”.

Psykologen: ”Ja, de skal fortælle det, de ikke bryder sig om ved dem selv. Her er der tale om en ensidig blottelse”.

6.9 Er der i al kommunikation en selvudlevering?

Lægen: ”Den nonverbale situation vil altid udlevere sandheden, mens den kan skjules i sproget. Patienten kan se, at lægen lyver”.

Dommeren: ”Ja, og en selverkendelse, der også åbent erkendes”.

Politimanden: ”Ja, det, at jeg giver feedback, siger også noget om mig selv. Det kan bl.a. aflæses af min indignation”.

Psykologen: ”Nej, tværtimod! I megen kommunikation er der en dækken-sig-til, en lukken-af og ren plapren”.

6.10 Skal vi være på vagt?

Lægen: ”Vi skal være årvågne og opmærksomme på, hvis dialogen går i den forkerte retning. Ofte har det undret mig, at vi som læger ikke tænker på følgerne af at få embedslægen på nakken, blive hængt ud i aviserne eller at blive retsforfulgt. Denne udsathed risikerer vi alle, selv om vi er nok så påpasselige. Dog vil jeg tvivle på, at vi ville kunne forhindre det, selv om vi var på vagt. Vi ville lave lige så mange fejl, hvis vi tænkte på det. Jo mere åbne kort, vi spiller med, jo mindre brug er der for at være på vagt”.

Dommeren: ”Ja, sproget skal være præcist og ikke sårende. Vi siger aldrig, at en tiltalt eller et vidne lyver, men ’at det ikke er bevist’ eller ’ikke kan lægges til grund’. De *ubevidst* urigtige oplysninger er de farlige. I de *bevidst* urigtige er der altid et motiv, der er nemt at finde. Forskellen mellem sandt og usandt ligger i detaljen. Det er kun Karen Blixen og psykopater, som kan lyve om detaljer – for de løgnagtige er svære at huske”.

Politimanden: ”En del af min energi går på det. Er der hold i det, der bliver sagt? Folk er gode til at lyve. Nogen gange helt åbenlyst, men mange er også gode til at skjule det. Det er ikke altid til at se”.

Psykologen: ”Ja, for at høre nuancerne i det, den anden siger. Hvad er det for en historie, hun vil fortælle? Og om hun er ved at lyve for mig og sig selv. Jeg skal også være på vagt over for hvilke ord, jeg bruger, og hvem jeg taler med”.

6.11 Kan tillid og åbenhed være farlig?

Lægen: ”Tillid, ja, ved sårbarheden, ved at sætte noget på spil. Jeg tror på gensidig sårbarhed. Det er tillidens væsen. Det kan ende galt, men det fantastiske er, når det lykkes”.

Dommeren: ”Ja, hvis der er tale om misbrug. Tillidsforhold skabes ved samtalen. Hvis fortroligheden brydes er den farlig. Men vi må leve med at have sagt sandheden”.

Politimanden: ”Jeg har altid forsøgt at vinde vedkommendes tillid. Få ham til at tale. Men jeg har aldrig leget *good or bad cop*. Aldrig indgået aftale med en kollega om at deltage i noget sådant. Men hvis jeg havde gjort det, ville jeg være *the good cop...*”.

Psykologen: ”Der er grænser for, hvor åbne vi skal være. Er vi for åbne, bliver vi voldført. I mit tilfælde må klienten hjælpes til at sætte egne grænser”.

6.12 Hvordan forholder du dig til beskrivelsen af Rosemarie Løgstrup og Gestapofolkene? Er du enig? Og kender du situationen fra dig selv?

Lægen: ”Den måde, som Løgstrup fortæller det på, tror jeg, det er rigtigt. At vi selv i trængte situationer er mere åbne, end det bagefter viser sig at være klogt. Det er en del af vor natur”.

Dommeren: ”Det er ikke overraskende og en ret – omend rigtig – banal beskrivelse, Løgstrup kommer med”.

Politimanden: Har ikke været ude for en tilsvarende situation, men henviser til eksempelvis ægteskabsvold: ”På den ene side vil den forurettede gerne fortælle, men holder sig på den anden side tilbage. Så det er ikke altid, jeg får et retvisende billede”. Han fortæller, at han i en længere periode havde en del at gøre med en rockerbande: ”De vidste noget; vidste, at nogen havde overtrådt deres moralregler. Jeg havde på fornemmelsen, at de ville sige noget, men det gjorde de ikke. I andre situationer har jeg oplevet, at den sigtede fortalte noget i en form for selvudlevering. For at gøre rent bord. Katarsis-oplevelsen ved at få talt ud”.

Psykologen: Fandt Løgstrups beskrivelse meget spændende og kunne spontant sætte sig ind i situationen. ”I første omgang var jeg meget enig. Men senere følte jeg, at han ikke havde helt ret. For sproget kan også skabe had. En lille sætning kan *tricke* det hele. Møder man en mørk aften en truende person, skal man ikke begynde at råbe ad hinanden!”.

6.13 Er al tale at tale ud?

Lægen: ”Nej! Løgstrup har selv sagt, at vi kan ødelægge meget ved at bryde ind i urørlighedszonen. Derfor må vi lægge begrænsninger på åbenheden og tage bestik af situationen. Så bliver talen til et instrument – men det skal den vel også være nogle gange. Men talen taler. Dvs. talen styrer, hvad vi vil sige, og ikke vor bevidsthed og tanker”.

Dommeren: ”Nej, ofte standser man på et vist overfladisk niveau. Megen tale er udfyldelse af tomrum. Ved alvorlig tale om livet store spørgsmål, bliver vi ofte bekymrede og utilpasse. ’Hvad skal jeg stille op med det?’, spørger man sig selv, når man ikke er professionel sjælesørger”.

Politimanden: ”Nej, overhovedet ikke! Det er strategisk tale, som er på spil. Den afhørte vil oftest bruge sin tale til at beskytte sig selv mest muligt”.

Psykologen: ”Nej, stilheden i en dialog er meget vigtig. Samtale er at inspirere hinanden, men vi forføres til åbenhed. At kende alt er kedeligt”.

6.14 Er der altid gensidighed i samtalen?

Lægen: Med den største gruppe af patienter er der tale om en gensidighed, forstået som lægens faglige viden og patientens viden om sig selv. ”Men der er en asymmetri i læge-patient-forholdet, som lægen skal være opmærksom på. Så det er lægens opgave at tage hånd om patienten, så denne får nyt handlerum – hvilket kan være begrænset af sygdom, bekymringer eller sorger – og sørge for at patientens selvbestemmelse og autonomi øges”.

Dommeren: ”Ofte er det ganske ulige, og det er sjældent med fuld gensidighed”.

Politimanden: ”Ja, men det er en påtvungen gensidighed i enighed om at tale. Sjældent vil de anholdte ikke sige noget, og mange havde været bedst tjent ved at tie. Samtalen udvikler sig, og det er ikke altid det klogeste. For det er selvmodsigelserne, man bruger allermost i afhøringer”.

Psykologen: ”Ja, ellers er der ingen dialog. Så bliver det blot envejs-kommunikation”.

6.15 Hvordan undgås overgrebet/magtforholdet i samtalen, eller at den finder sted alene på dine præmisser?

Lægen: ”Det må aldrig ske på lægens præmisser, og jeg må gøre mig klart, at vi er inde i et magtforhold og må afbøde de uheldige sider heri”.

Dommeren: ”Åbenhed og gensidighed sikrer mod det. Går den længere, vil der være magt-overvægt”.

Politimanden: ”Jeg vedkender mig, at jeg har magten. Det kræver en høj grad af etik ikke at misbruge den. Når jeg stod med et forfærdeligt gerningsindhold, kunne jeg godt bruge psykologisk magt, hæve stemmen og gå tæt på, lade den anholdte vente etc. Jeg har ikke haft isolationsfængslinger, men det bruges da. Men der handles – vel ikke – som i amerikanske film? At skulle omgå og forvalte magten gælder vel i alle forhold. At tro på at det sker i den gode sags tjeneste. Men jeg har nok ikke *altid* haft for øje, hvordan autoriteten har virket og forvaltet samtalen i den ånd”.

Psykologen: Det første, han tænker på, er, at han har og skal have magt, i og med opgaven går ud på at skabe rammerne. ”Jeg bruger megen ’magt’, dvs. viden til at skabe dialogen. For at undgå overgrebet”.

6.16 Åbenhed kan have mange gradueringer, gråzoner og kan være mangetydig – fra sandhed, hensigtsmæssige udvalg af kendsgerninger, fortielser eller direkte løgn. Hvordan finder du ud af, at et andet menneske taler åbent og troværdig?

Lægen: ”Det siger mavefornemmelsen. Du er ikke i tvivl. Men intet er helt rigtigt, og sproget kan være vanskeligt. Jeg har dog oplevet, at patienter løj direkte, og så har jeg vidst det. Alkoholikere og narkomaner lyver altid. Men det er også dem, der siger, at de har haft 40 i feber i en uge eller haft ondt i maven i tre uger. Så siger jeg ikke til patienten, at det ikke kan passe. Kommer jeg i tvivl, må vi sammen finde ud af det. Man skal være varsom med at lege detektiv som læge. Det kritiske kommer, når du ikke kan få tingene til at hænge sammen. Hver dag udskrives der masser af sygemeldinger alene på symptombeskrivelse, og de koster samfundet en formue. Men sådan er det at være læge, selv om man ikke skal være tossegod”.

Politimanden: ”Ved at bede ham fortælle den samme historie mange gange og sammenholde den med de spor, vi har samt rekonstruktioner. Måske ville jeg som politimand også stikke en løgn for at afprøve, om jeg kunne få et resultat”.

Psykologen: ”Det ved jeg ikke. Et af mine tilbagevendende spørgsmål er: Gud ved, om det er rigtigt? Jeg må bruge min sunde fornuft. For der kommer ingen ind ad døren for at lyve. Men de kan eller tør måske ikke se ’sandheden’ og er ramt af den berømte forsvarsmekanismen. Nogle forsvar er så tydelige. Så er det igen det med spejlet, der holdes op”.

6.17 Hvad gør du, når den anden ikke vil tale?

Lægen: ”Patienten opsøger mig ikke uden at ville have hjælp”.

Dommeren: ”Det er det vi kalder ’processuel skadevirkning’. Hvis den anklagede ikke vil tale, kan man kun lægge det, modparten eller anklageren siger, til grund”.

Politimanden: ”Så er samtalen forbi!”.

Psykologen: ”Så tænker jeg højt, og ind i mellem lægger jeg hypoteser frem. Hverken som dom eller fordømmelse, men som refleksion. Den historie, som man kan høre, at klienten har gentaget igen og igen, rører ingen. Så må man lytte efter pauserne eller de spring, der er sket i samtalen, som evt. kan afsløre noget. På den måde kan man skabe hul og trænge gennem fortrængningerne”.

7. Konklusion

Som det vil være fremgået, er der i svarene en vekselvirkning mellem, om de interviewede taler om sig selv, eller det drejer sig om patienten, klienten, den anholdte eller den anklagede. Alligevel har jeg valgt udelukkende at holde mig til de enslydende spørgsmål, der er fælles for alle fire, og ikke stille supplerende eller opklarende spørgsmål.

Løgstrups teori er hverken empiri eller psykologi, så projektets formål er ikke en afklaring af, hvorvidt hans teori holder i praksis eller ej. Ved at beskrive samtalen som fænomen og ved at inddrage forskellige fagområder er det derfor et forsøg på at sandsynliggøre, at Løgstrups overvejelser er ganske dækkende for de erfaringer, som folk, der i deres arbejde gør brug af samtalen, gør sig. Således er de interviewede langt hen ad vejen enige med ham, men der er også spørgsmål, hvor uenighed opstår – både mellem de interviewede og i forhold til Løgstrups teori.

Den væsentligste uenighed i relation til teorien forekommer med spørgsmål 6.13, der også omhandler dette projekts titel, om at tale er at tale ud. Her er alle uenige med Løgstrup ud fra hver deres forudsætninger.

Svarene på de fire første, indledende spørgsmål (6.1-6.4) vil jeg ikke kommentere, idet de hovedsageligt drejer sig om de interviewedes arbejdssituation og -metode. De sidste to spørgsmål (6.16 og 6.17) er mere ment som en afslutning på interviewene. Tilbage står derfor 10 spørgsmål (6.5-6.15), som jeg vil se nærmere på:

Alle er enige med Løgstrup i, at ”den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd” (spørgsmål 6.5) og i, at den åbne tale kræver ansvar (spørgsmål 6.7). Der er ligeledes enighed om, at vi skal være på vagt (spørgsmål 6.10), og at tillid og åbenhed kan være farlig (spørgsmål 6.11) – sidstnævnte svar rummer som spørgsmål 6.6 (se nedenfor) ordet ’tillid’, der kan være misforstået. Så vidt enigheden.

Den indbyrdes uenighed opstår, når der spørges til, om talen hviler på tillid (spørgsmål 6.6) – her står det to:to, idet lægen er i tvivl og politimanden afviser det. Lægen kommer tættest på den rette fortolkning af Løgstrups teori. Men i relation til spørgsmålet må jeg, som nævnt, tage forbehold mht. om spørgsmålet om ’tillid’ grundlæggende er forstået på den løgstrupske vis. Dette forbehold kan for så vidt også omfatte flere af de øvrige spørgsmål. Eksempelvis når det drejer sig om talens åbenhed er en blottelse (spørgsmål 6.8), som Løgstrup opfatter som udleverethed; som vilkår. Men her er det igen politimanden, der delvist benægter, at det forholder sig på den måde på egne vegne, men ikke for den kriminelle.

Da jeg beder dem forholde sig til Rosemarie Løgstrups møde med gestapofolkene (spørgsmål 6.12) opstår der igen intern uenighed. Psykologen godtog i første omgang udlægningen, men efterfølgende fandt han, at Løgstrup havde uret, og psykologen nævner her, at sproget også kan skabe had. Dommeren finder Løgstrups beskrivelse rigtig om end banal.

De fire interviewede er også uenige i, at der altid er en gensidighed i samtalen (spørgsmål 6.14). Igen står det to:to, hvor især dommeren skiller sig ud ved at påpege, at fuld gensidighed er sjælden. Det samme udfald er der i svarene på, hvordan man undgår overgrebet/magtforholdet i samtalen, eller at den finder sted alene på den interviewedes præmisser (spørgsmål 6.15). Tre af dem indrømmer, at der er tale om en magtrelation, men alle forsøger enten at undgå den eller bruge den konstruktivt.

Alt i alt er der stor enighed om K.E. Løgstrups teori i den praksis, jeg har søgt at efterprøve den i, men den afgørende uenighed opstår, som påpeget, når det drejer sig om, hvorvidt tale er at tale ud. Det er en ganske vigtig pointe, idet det er det bærende i hele Løgstrups fremstilling af talens åbenhed som suveræn livsytring. Så i stedet for at anføre et spørgsmålstejn efter projektets titel, der fejlagtigt ville give indtryk af, at Løgstrup skulle tage fejl, vil jeg vende tilbage til udgangspunktet; Løgstrups egen fortolkning:

For ham hviler talen, som tidligere nævnt, på den naturlige tillid, vi møder et andet menneske med – ”uden hvilken ingen af os overhovedet kan være til”. Talen forlanger åbenhed. Igen fordi den hviler på den etiske fordring om ”at den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at han holder noget af dets liv i sin hånd”.

Litteratur:

1. Løgstrup, K.E.: *Den etiske fordring*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A/S, 1956, her citeret fra 2008-udgaven,
2. Løgstrup, K.E.: *Opgør med Kierkegaard*, Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag A.S., Copenhagen, 1967,
3. Løgstrup, K.E.: *Norm og spontaneitet*, Gyldendalske Boghandel, 1972, her citeret fra 1976-udgaven,
4. Løgstrup, K.E.; *Etiske begreber og problemer* i Wingren, Gustaf: *Etik och kristen tro*, Lund, 1971,
5. Jensen, Ole: *Historien om K.E. Løgstrup*, Forlaget ANIS, 2007,
6. Løgstrup, K.E.: *Norm og livsytring* fra *System og symbol*, essays, Gyldendal, 1982,
7. Løgstrup, K.E.: *Skabelse og tilintetgørelse, religionsfilosofiske betragtninger*, Gyldendal, 1976, her citeret fra 1995-udgaven.